

bilimname XXXIV, 2017/2, 97-119
Geliş Tarihi: 20.09.2017, Yayın Tarihi: 31.10.2017
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.347521>

MUHAMMED GAZALİ (1917-1996) VE ET-TEFSÎRU'L-MEVZÛÎ Lİ SUVERÎ'L-KUR'ÂNÎ'L-KERÎM İSİMLİ ESERİNDEKİ TEFSİR METODU

Şahin GÜVEN^a

Öz

Muhammed Gazali (1917-1996), İslâmî ilimlerin hemen her ala-nında onlarca eser vermiş velûd bir âlimdir. Yirminci yüzyılın en önemli ıslahatçı âlimlerinden birisi olan Gazali, bütün hayatı bo-yunca İslâm ümmetinin dertleriyle dertlenmiş, sorunlarına çö-zümler sunmak için bütün mesaisini harcamış aksiyoner bir âlimdir. Vakur ve tavizsiz duruşu sebebiyle çeşitli musibetlere maruz kalmış, hapse atılmış, ülkesinden sürgün edilmiş ve fakat tebliğ ve davet çalışmalarından asla vazgeçmemiş örnek bir şahsiyettir. “Yaşadığınız gibi ölürsünüz” hükmü fehvasınca, ilerlemiş yaşına rağmen yine bir tebliğ ve irşad faaliyeti için gittiği Suudi Arabistan’ın Riyad kentinde katıldığı bir konferans esnasında rahatsızlanarak Hakk’ın rahmetine kavuşmuştur. Gazali arkasında onlarca eser bırakmıştır. Neredeyse bütün eserlerinde Kur’ân merkezli çalışmalar yapmış, Kur’ân âyetleriyle yaşanan hayat arasında irtibatlar kurmuş ve Kur’ân’dan hareketle konuları işlemiştir. Müellifin Kur’ân’ı anlama ve yorumlamaya dair yazmış olduğu en önemli eserlerinden birisi hiç şüphesiz Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin li Suveri’l-Kur’âni’l-Kerîm(1995-Kahire) isimli tefsiridir. Konulu tefsire dair bu çalışma müellifin en son yazdığı eseridir. Müfessirin bütün ilmi birikimini yansıtmaması bakımından bu eser, hacminin küçüklüğüne rağmen önemli bir çalışmadır. İşte bizler de bu çalışmamızda öncelikle müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler vereceğiz. Daha sonra konulu tefsire dair söz konusu eserini inceleyerek Gazali’nin tefsir yöntemini belirlemeye çalışacağız. Ayrıca Konulu Tefsir hakkında kısaca bilgiler verdikten sonra Gazali’nin bu tefsirinin Konulu Tefsir çalışmaları içerisindeki yeri ve önemine dair kimi değerlendirmelerde bulunacağız.

Anahtar kelimeler: Kur’ân, Tefsir, Konulu Tefsir, Metot, Muhammed Gazali.

^a Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sahinguyen@erciyes.edu.tr

Giriş

Muhammed Gazali (1917-1995), İslâmî ilimlerin hemen her alanında onlarca eser vermiş velûd bir âlimdir. Neredeyse bütün eserlerinde Kur'ân merkezli çalışmalar yapmış, Kur'ân âyetleriyle yaşanan hayat arasında irtibatlar kurmuş ve Kur'ân'dan hareketle konuları işlemiştir.¹ Müellifin Kur'ân'ı anlama ve yorumlamaya dair yazmış olduğu en önemli eserlerinden birisi hiç şüphesiz *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin li Suverî'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli tefsiridir. Şurası bir gerçektir ki Kur'ân araştırmaları, Konulu Tefsir tarzındaki çalışmalara fazlasıyla ihtiyaç duymaktadır. Hatta bizzat Gazali'nin de dikkat çektiği gibi kimi araştırmacılar, Kur'ân araştırmalarının geleceğini Konulu Tefsir tarzı çalışmalarda görmektedirler.²

Müellifin hayatının son dönemlerinde kaleme aldığı ve bütün Kur'ânî/İslâmî birikimini yansıtmaya imkânı bulduğu bu çalışması hakkındaki kendi değerlendirmesi şöyledir: “Bu kitap, bazı yazılarımda örneklerini sunduğum, Kur'ân hakkında yepyeni bir çalışmadır. Ben bu çalışmayı sürdürürken kendi eksikliğimi hissettim. (...) Fakat Kur'ân'ı daha iyi anlamak ve anlamlarını daha iyi idrak etmek için, kendi kendimi teşvik ettim ve dedim ki; Benden önce kimsenin kullanmadığı bir yöntem keşfedeyim ve bu yöntemle hayır kapılarından birini açayım. Bu çalışmada ulaşmak istediğim hedef, Kur'ân'ın her sûresini, Konulu Tefsir yöntemiyle tefsir edip sunmaktan ibarettir.”³

Öncelikle üç ayrı kitap olarak yayınlanan bu tefsirin ilk kitabı 1992, ikincisi 1993 ve üçüncüsü de 1995 yılında yayınlanmıştır. Ayrıca 1995 yılında üç kitap bir araya getirilmek suretiyle tek cilt halinde yayınlanarak okuyucunun istifadesine sunulmuştur. 2000 yılına gelindiğinde bu tefsir Türkçeye tercüme edilerek “Kur'ân'ın Konulu Tefsiri”⁴ ismiyle ülkemizde yayınlanmıştır.

Bizler bu çalışmamızda öncelikle müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler vereceğiz. Daha sonra *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin li Suverî'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eserini inceleyerek Gazali'nin tefsir yöntemini belirlemeye

¹ Nitekim Muhammed Gazali'nin hayatı eserleri ve fikirleri üzerine çalışma yapmış ve bu alanda bir eser de yazmış olan Dr. Abdulhalim Uveys, Gazâlî'nin kişilik ve şahsiyetini oluşturan anahtar kelimenin “Kur'ân” olduğunu ifade etmektedir. (Bkz: Abdulhalim Uveys, *eş-Şeyh Muhammed el-Gazâlî; Târihuhû, ve Cuhûduhû ve Ârâuhû*, Şam, 2000, s.27)

² Muhammed Gazali, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin li Suverî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 2000, s. 6.

³ Gazâlî, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s. 5.

⁴ Muhammed Gazali, *Kur'ân'ın Konulu Tefsiri*, [Çev. Şahin Güven-Ekrem Demir], (Birinci Baskı, İstanbul-2000), Üçüncü Baskı İstanbul-2013.

çalışacağız. Ayrıca Konulu Tefsir hakkında kısaca bilgiler verdikten sonra Gazali'nin bu tefsirinin diğer Konulu Tefsir çalışmaları içerisindeki yeri ve önemine dair kimi değerlendirmelerde bulunacağız.

A. Muhammed Gazali'nin Hayatı ve Eserleri

Muhammed Gazâlî, 22 Eylül 1917 (5 Zilhicce 1335) yılında Mısır'ın Buhayra şehrine bağlı "Neklâ el-Ineb" isimli köyünde doğdu.⁵ Dindar bir ailenin çocuğu olan Gazâlî, daha ilkokula başlamadan Kur'an-ı Kerim'i ezberleyerek hafız oldu ve ilk hadis derslerini babasından aldı. İskenderiye şehrinde dini ağırlıklı eğitim veren bir ilkokulda örgün eğitimine başlayan Gazali, daha sonra buradaki *el-Ezher* lisesinden mezun oldu.⁶

Üniversite eğitimi için başkent Kahire'ye gelen Gazali, 1937 yılında *el-Ezher Üniversitesi Usûli'd-Dîn (İlahiyat) Fakültesinde* yükseköğrenimine başladı.⁷ Bu arada Müslüman Kardeşler Teşkilatının lideri olan, elinde yetiştigini ve ilminden istifade ettiğini iftiharla dile getirdiği Hasan el-Bennâ ile tanıştı ve kısa sürede ilişkilerini ilerletti.⁸ Hasan el-Bennâ'nın teşvikleri neticesinde ilk makalesini, üniversite ikinci sınıf öğrencisi olarak "İhvân-ı Müslimîn" dergisinde yayınladı.⁹ 1941 yılında üniversiteden mezun olan Gazali hiç vakit kaybetmeden "İslâmî Eğitim, Davet ve İrşat" alanında ihtisas eğitimine başladı ve iki yıl sonra da bu eğitimini tamamladı.¹⁰

Abdulazim ez-Zürkânî, Mahmut Şeltût ve Muhammed Ebu Zehra gibi dönemin önemli âlimlerinden dersler alan Gazali,¹¹ 1943 yılında Kahire'nin merkezinde *Atabe* Camiinin imam ve hatipliğini üstlendi. İlerleyen yıllarda

⁵ Bkz: Uveys, *eş-Şeyh Muhammed el-Gazâlî*, s. 7.

⁶ Menahil Abdullah Abdulaziz *ez-Zâmil, Eş-Şeyh Muhmmmed Gazali ve Eseruhû fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, Kuveyt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kuveyt 1999 s. 12-15. Ayrıca bkz: Mustafa Karakaş, *Çağdaş Yazar Muhammed Gazâlî'nin Hadis ve Sünnete İlişkin Görüşleri*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 10, İstanbul 2004, s. 38; Abdullah Hikmet Atan, "Muhammed Gazzâlî (1917-1996)", *İLAM Araştırma Dergisi*, C. II, S. 1 (Ocak-Haziran), İstanbul 1997, s. 203.

⁷ Yunus Mellâl, *Menhecû's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî fi Teâmülihi Maa'l-Kur'ân*, Cezayir Üniversitesi (Doktora Tezi), Cezayir 2010, s. 21-22; Uveys, *eş-Şeyh Muhammed el-Gazâlî*, s.8; *ez-Zâmil, Eş-Şeyh Muhmmmed Gazali*, s.14-15.

⁸ Bkz: Muhammed Gazali, *el-Hakku'l-Mürr; el-Cüz'ül-Hâmis*, Kahire 2005, s. 4; Mellâl, *Menhecû's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî*, s.23-24.

⁹ Gazali, haftalık olarak yayınlanan bu dergide "Hür Düşünceler" isimli köşesinde sürekli makaleler yazmıştır. (Bkz. Yusuf el-Kardavi, *eş-Şeyh el-Gazâlî Kemâ Ariftühû*, Beyrut 2001, s. 9). Ayrıca bkz: Ez-Zâmil, *Muhammed Gazali*, s. 17.

¹⁰ Bkz. *ez-Zâmil, Eş-Şeyh Muhmmmed Gazali* s. 14-15. Nitekim arkadaşı ve yakın dostu Yusuf el-Kardâvî, Muhammed Gazâlî'nin en önemli vasfının "davetçi" olduğunu ifade etmektedir. (Bkz: Yusuf el-Kardâvî, "el-Gazâlî: Racülü'd-Da've" *el-Atâu'l-Fikrî li's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî*, (Editör: Fethi Malkâvî), Amman 1996.)

¹¹ Uveys, *eş-Şeyh Muhammed el-Gazâlî*, s. 7.

başta *Amr b. Âs* ve *el-Ezheri's-Şerîf* Camileri olmak üzere birçok camide tebliğ ve irşat faaliyetlerine devam etti.¹²

1948 yılında dönemin Mısır hükümeti Müslüman Kardeşler teşkilatına karşı hasmane bir tutum sergileyip önde gelen liderlerini tutuklamaya başlayınca, Muhammed Gazali'yi de tutukladılar.¹³ 1949 yılında tutukluluk hali sona eren Gazali, davet ve irşat çalışmalarına kaldığı yerden devam etti. 1952 yılına gelindiğinde Abdunnasır askeri bir darbe yaptı. Aslında darbeye örtülü destek veren ve darbenin başarılı olmasında en önemli unsurlardan birisi olan Müslüman Kardeşler teşkilatına karşı Abdunnasır'ın 1953 yılında başlattığı "böl-parçala-yut" siyaseti neticesinde kendine karşı tehdit olarak gördüğü teşkilatı tamamen yok etme savaşına girişti. Bu süreçte Müslüman Kardeşler teşkilatının Hasan el-Benna'dan sonraki lideri olan Hasan el-Hudeybi ve diğer lider kadrosuyla fikir ayrılığına düşen Gazali, 1953 yılında bu teşkilattan ayrıldı.¹⁴

Muhammed Gazali daha sonra Mısır Vakıflar Bakanlığına bağlı el-Ezheri's-Şerîf camisinin vâizi ve diğer bütün camilerdeki tebliğ ve irşat faaliyetlerinden sorumlu kişisi olarak uzun süre görev yaptı. Özellikle Abdunnasır ve Enver Sedat gibi darbelerle işbaşına gelen yöneticilerin bulunduğu bir dönemde konuştukları ve yazdıklarıyla vakur bir İslâmî tavır sergileyen Gazali'nin üzerindeki baskılar gün geçtikçe artmaya başladı. Bu baskıların tabii bir neticesi olarak da *Amr b. Âs* Camisindeki kürsüsü elinden alındı ve Vakıflar Bakanlığındaki görevlerinden el çektirildi. Nihayetinde Mısır'ı terk etmeye zorlanan Gazâlî, 1977 yılında Mekke'ye giderek *Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde* misafir öğretim üyesi statüsünde çalışmaya başladı. Bir süre sonra Katar'a geçerek *Katar Üniversitesinde* öğretim üyesi olarak çalıştı.¹⁵ Ardından Cezayir'in Kostantiniyye şehrinde bulunan *Emir Ebdulkadir Üniversitesi İlim Heyeti Başkanlığı* görevini beş yıl boyunca yürüttü.¹⁶ Bu süre zarfında üniversitenin gelişmesine, yeni fakültelerin açılmasına katkı sağlayan Gazali, tebliğ ve irşat faaliyetlerine de hiç ara vermeden devam etti.¹⁷

¹² Bkz. Mellâl, *Menhecü's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî*, s. 26 vd.; ez-Zâmil, *Eş-Şeyh Muhmmmed Gazalis. 14 vd.*; Mustafa Karakaş, "Çağdaş Yazar Muhammed Gazâlî'nin Hadis ve Sünnete İlişkin Görüşleri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:10, İstanbul 2004, s. 38-39.

¹³ Bkz. Kardavi, *eş-Şeyh el-Gazâlî Kemâ Ariftuhû*, s. 14 ve 18.

¹⁴ Bkz. Kardavi, *eş-Şeyh el-Gazâlî Kemâ Ariftuhû*, s. 40 vd.

¹⁵ Mellâl, *Menhecü's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî*, s. 29-30.

¹⁶ Gazali, *el-Hakku'l-Mürr*, *el-Cüz'ül-Hâmis*, s. 206

¹⁷ Mellâl, *Menhecü's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî*, s. 30 vd.

Uzun yıllar sonra Mısır'a tekrar dönen Gazali, Uluslararası İslâm Düşüncesi Enstitüsünün Kahire Bilim Kurulu Başkanlığını üstlendi. Geride onlarca kitap ve makale bırakarak aramızdan ayrılan Gazali, bütün hayatını vakfetmiş olduğu yine bir İslâmî davet yolculuğunda, Riyad'da katıldığı bir konferans esnasında rahatsızlanarak 9 Mart 1996 tarihinde vefat etti. Cenazesi Medine-i Münnevvere'deki *Cennetü'l-Bâki* mezarlığına defnedildi.¹⁸

Yirminci yüzyıl boyunca Müslümanların karşı karşıya kaldıkları birçok meydan okumalara karşı İslâmî davet ve tebliğ hususunda Müslümanların nasıl bir tavır takınmaları gerektiği, özellikle de Müslüman ilim adamları ve davetçilerin nasıl bir yöntem takip etmeleri gerektiği hususunda Gazali, çok önemli birikimler bıraktı. Hayatının 50 yıldan fazlasını İslami uyanışlar ve düşman güçlere karşı nasıl tavır alınması ve mücadele edilmesi gerektiğiyle ilgili büyük bir tecrübeyi miras bıraktı. Dünyanın neresinde yaşarsa yaşasın Müslümanların bireysel ve toplumsal sorunlarıyla ilgilenen ve çözüm önerileri sunan duyarlı bir âlim oldu. Yazdığı kitap ve makalelerle, verdiği konferans ve hutbelerle İslâmî düşüncenin hemen her alanında sözlü ve yazılı eserler veren müellifin altmışın üzerinde matbu eseri bulunmaktadır. Biz burada müellifin matbu eserlerinden ulaşabildiklerimizin isimlerini zikredeceğiz ve Türkçeye tercüme edilenleri ise dipnot bilgisi olarak sunacağız.

es-Sünnetü'n-Nebeviyye Beyne Ehli'l-Fıkh ve Ehli'l-Hadîs¹⁹, Akidetü'l-Müsim, Fıkhü's-Sîra,²⁰ Hukûku'l-İnsân Beyne Teâlîmi'l-İslâm ve İlâni'l-Ümeme'l-Müttahide, Keyfe Tefhemü'l-İslâm,²¹ Leyse mine'l-İslâm, Mietü Süâlin ani'l-İslâm, Müstakbelü'l-İslâm Hârice Ardıhî, Düstûru'l-Vahdeti's-Sekâfiyye beyne'l-Müslimîn,²² Difâun ani'l-Akîdeti ve's-Serîa Zıdda Metâini'l-Müsteşrikîn, Rekâizü'l-Îmân beyne'l-Akli ve'l-Kalb, Humûmu Dâiye, İlle ve'l-Edviye, Fennü'z-Zikri ve'd-Duâ Inde Hâtemi'l-Enbiyâ,²³ Sırru Teahhuri'l-Arab ve'l-Müslimîn, Huluku'l-Müslim,²⁴ Ma'reketü'l-Mushaf, Müşkilâtün fî Tarîkı'l-Hayâti'l-İslâmiyye, el-İslâm: el-Müfterâ aleyh, el-İslâm ve'l-

¹⁸ Mellâl, *Menhecü's-Seyh Muhammed el-Gazâlî*, s. 34-36.

¹⁹ Bu eser, Ali Özek tarafından tercüme edilerek "Fıkıhçılara ve Hadisçilere Göre Nebevi Sünnet" (2016-İstanbul) ismiyle yayınlanmıştır.

²⁰ Bu eser, Resul Tosun tarafından tercüme edilerek "Fıkhü's-Sîre: Rasûlullah'ın Hayatı" (2000-İstanbul) ismiyle yayınlanmıştır.

²¹ Bu eser, A. Metin Osmanoğlu tarafından tercüme edilerek "İslam'ı Nasıl Anlamalıyız?" adıyla 2005 yılında (İstanbul) yayınlanmıştır.

²² Bu eser, "İslam Kültür Birliğinin Esasları" ismiyle (1999-Ankara) yayınlanmıştır.

²³ Bu eser, Hamza Tekin tarafından tercüme edilerek "Peygamberimizin Hayatında Dua ve Zikir" (2004-İstanbul), adıyla ülkemizde yayınlanmıştır.

²⁴ Bu eser, Abdurrahman Candan tarafından tercüme edilerek "Müslümanın Ahlakı" (2004-İstanbul) adıyla yayınlanmıştır.

Menâhicü'l-İştirâkiyye, el-İslâm ve'l-Evdâu'l-İktisâdiyye, el-İslâm ve'l-İstibdâdu's-Siyâsî, el-İslâm ve't-Tâkâdu'l-Muattala, el-İsti'mâr: Ahkâdun ve Atmâun, Fî Mevkebi'd-Da'veti, et-Taassub ve't-Tesâmuh Beyne'l-Mesîhiyyeti ve'l-İslâm, Hakîkatü'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye, Me'allâh, el-Hakku'l-Mürr, Kazâifu'l-Hakk, Kifâhu Dînin, Min Meâlimi'l-Hakk: fî Kifâhine'l-İsâmiyyi'l-Hadîs, Dirâsât fi'd-Daveti ve'd-Duât, Min Hunâ Na'lem, Nazarât fi'l-Kur'ân, Sayhatu't-Tahzîr min Duâtî't-Tensîr, Ceddid Hayâtek,²⁵ ed-Da'vetü'l-İslâmiyye, et-Tarîku min Hunâ, el-Fesâdu's-Siyâsî, el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'âni'l-Kerîm, el-Mer'e fi'l-İslâm, Teemmülât fi'd-Dîn ve'l-Hayât, Tûrâsunâ'l-Fikrî fî Mîzânî's-Şer',²⁶ Hasâdu'l-Ğurûr, Keyfe Neteâmel Mea'l-Kur'ân,²⁷ Zalâmun mine'l-Ğarb, el-Üsratü'l-Müslime ve Tehaddiyâtü'l-Asr, Kadâyâ'l-Mer'e, er-Radâatü's-Sekâfiyye li't-Tıflî'l-Müslim, Hâzâ Dînunâ, el-Cânibu'l-Âtifî mine'l-İslâm,²⁸ Nahve Tefsîşirin Mevzûiyyin li Suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm,²⁹ el-İslâm fî Vechî'z-Zahfî'l-Ahmar, Min Makâlâtî's-Şeyh el-Ğazâlî –el-Cüz'ü'l-Evvel-, Min Makâlâtî's-Şeyh el-Ğazâlî –el-Cüz'ü's-Sânî -, Min Makâlâtî's-Şeyh el-Ğazâlî –el-Cüz'ü's-Sâlis -.

Gazali kaleme aldığı eserlerinin hemen tamamında “Kur’ân ile Yaşanan Hayat” arasında bağlar kurmaya çalışmış ve bütün bir insanlığa –özellikle de muttakilere- rehber olan son İlâhi Hitabın günümüz insanının/Müslüman’ının içinde bulunduğu bu kriz ve kaos ortamından çıkışı için de aynen yol gösterici olduğunu gücünün yettiği oranda anlatmaya çalışmıştır. Meselâ müellifin “Nazarât fi'l-Kur’ân” isimli eserinde işlediği konular, günümüz Müslümanlarının Kur’ân’la ilişkilerini ele almakta ve kendi eserleri içinde Konulu Tefsire dair çalışmalarının ilk nüvelerini oluşturmaktadır. Bu kitaptaki şu başlıklar müellifin Konulu Tefsire dair çalışmalarının başlangıcına ışık tutacak mahiyettedir:

Kur’ân’da İnsan,

Kur’ân’da Genel Hayat,

Kur’ân’da Servet/Mal,

²⁵ Bu eser, Hüseyin Murat Arısal tarafından tercüme edilerek “Hayatını Yenile” (2017-İstanbul), ismiyle Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır.

²⁶ Bu eser, Harun Ünal tarafından tercüme edilerek “Düşünce Mirasımız/Eleştirel Bir Yaklaşım” (2006-İstanbul) adıyla yayınlanmıştır.

²⁷ Bu eser, Emrullah İşler tarafından tercüme edilerek “Kur’ân-ı Anlamada Yöntem” (2017-İstanbul) adıyla yayınlanmıştır.

²⁸ Bu eser, Oktay Yılmaz tarafından tercüme edilerek “İslam’ın Manevi Boyutu” (1999-İstanbul) ismiyle ülkemizde yayınlanmıştır.

²⁹ Bu eser, Şahin Güven ve Ekrem Demir tarafından tercüme edilerek “Kur’ân’ın Konulu Tefsiri” (2013-İstanbul) adıyla yayınlanmıştır.

Kur'ân'da Ulûhiyyet,
Kur'ân'da Cezâ ve Mukâfât,
Kur'ân ve Ehl-i Kitâp.

Ancak bu kitabında da Konulu Tefsir metodundan açıkça bahsetmeyen müellif eserinin sonunda bir temennisini dile getirmektedir: “Kur'ân'ın muhtevasına dair düşüncelerimi bu kitapta anlattıktan sonra şunu arzu ediyorum: Bu kitabım, Kur'ân-ı Kerîm'in güzel bir tefsiri için mukaddime/giriş olsun. Hem de öyle bir tefsir ki, anlama ve hüküm çıkarma (*istinbat*) hususunda içinde yaşadığımız çağın yöntem ve metotlarına uygunluk arz etsin ve bizzat Kur'ân'ın ruhunun tercümanı olsun. Bununla birlikte irab çeşitlerinden, edebî/belâğî sanatlardan, Felsefe ve Kelamcılarının tartışmalarından da –gücümüzün yettiği ölçüde- beri ve münezzeh olsun... Önümüzdeki gönlerde böyle bir çalışma yapmak benim için kolay olacak mı yoksa olmayacak mı doğrusu bilemiyorum.”³⁰

1957 yılında ilk olarak yayınlanan bu çalışmasından tam on altı yıl sonra 1973 yılında verdiği bir hutbede Gazali, Bakara sûresinden başlamak üzere her Cuma hutbesinde Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirine başlayacağını ilan etmiştir. Aynı konuşmasında âyetlerin sûreler içerisindeki sıralamasına dair yanlış olan bir düşünce ve anlayışa dikkat çekmektedir. Bu yanlış algı şudur: ‘Birçok Müslüman’a göre âyetlerin sûre içerisindeki dizilişi, bir araya getirilişi ve diğer sûrelerden ayrılışında hiçbir tertip, düzen ve uyum bulunmamaktadır!’ Oysa bu çok yanlış bir değerlendirmedir.³¹

Hutbelerinde Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Tevbe, Vâkıâ, Fetih, Nûr ve Mümtahine sûrelerinin Kunulu Tefsirini yapan Gazali,³² 1977 yılına gelindiğinde Mısır'daki siyâsi baskılar sonucu Kahire'yi terk etmek zorunda kalmış ve daha önce de ifade edildiği gibi ilk olarak Mekke Ümmü'l-Kurâ' üniversitesine, ardından Katar Üniversitesine son olarak da Cezayir Emir Abdulkadir Üniversitesine giderek buralarda eğitim-öğretim ve tebliğ çalışmalarına devam etmiştir. Cezayir'de önce seminer olarak verdiği dersleri daha sonra “el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'âni'l-Kerîm” ismiyle yayınlanmıştır. Gazali bu eserinde Kur'ân'ın üzerinde dönüp dolaştığı eksen/mihverin şu beş şey olduğunu söylemektedir:

1. Allah'ın Birliği (*Vahaniyyet*),

³⁰ Muhammed Gazali, *Nazarât fi'l-Kur'ân*, Kahire 2005, s.230.

³¹ Muhammed Gazali, *Hutabu's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî fî Şuûni'd-Dîn ve'l-Hayât*, Kahire 2003, IV/79.

³² Mes'ûd Felûsî, *eş-Şeyh Muhammed el-Gazali Râidü't-Tefsîri'l-Mevzû fi'l-Asri'l-Hadîs*, Mansura 2000, s. 85.

2. Yaratıcısının varlığına delalet eden varlık (*kâinât*),
3. Kur'ân Kıssaları,
4. Öldükten sonra Yeniden dirilme (*ba's*) ve karşılıkların verilmesi (*cezâ*),
5. Eğitim (*terbiye*) ve Hukuk (*teşrii meseleler*).³³

İşte bu beş eksenden hareketle Kur'ân'ın temel hedeflerini ve ana maksatlarını açıklamaya çalışmaktadır. Kadim bir dostu olan Yusuf el-Kardavî'nin tespit ve değerlendirmelerine göre Gazali'nin hutbeleri genelde Konulu Tefsir çerçevesinde dönüp dolaşmaktadır.³⁴

Doksanlı yılların sonunda tekrar ülkesine dönen Gazâlî, Kur'ân araştırmaları arasında önemli bir yere sahip olan "Keyfe Neteâmel maa'l-Kur'ân"³⁵ isimli eserini yayınlamıştır. Bu eserinde genel olarak tefsir yöntemleri üzerinde değerlendirmelerde bulunan müellif, klasik tefsir yöntemlerine çeşitli eleştiriler getirmiştir.³⁶

İşte Gazali'nin Kur'ân-ı anlama ve yorumlamaya adanmış hayatının son eseri olan *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin li Suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli çalışması, yaklaşık kırk yıl önce *Nazarât fi'l-Kur'ân* isimli eserinde yazmayı temenni ettiği tefsiri olmuştur.

B. Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin Li Suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm İsimli Tefsiri

Muhammed Gazâlî'nin *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin li Suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eserinin bir bütün olarak ilk baskısı,³⁷ vefatından çok kısa bir süre önce 1995 yılında yayınlanmıştır. Daha sonra defalarca baskısı yapılan ve Türkçeye tercüme edilerek "Kur'ân'ın Konulu Tefsiri"³⁸ ismiyle yayınlanan bu eser, müellifin bütün birikiminin adeta bir hâsılası ve Kur'ânî araştırmalar alanındaki son eseri olma özelliğini de taşımaktadır.

Nitekim müellif bu hususu eserinin mukaddimesinde şu şekilde ifade etmektedir: "İçimde hissettiğim duygular ışığında, Müslümanların bu tür bir

³³ Bkz: Muhammed Gazali *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân*, Kahire 2005, s. 19 vd.

³⁴ Yusuf el-Kardâvî, *eş-Şeyh el-Gazâlî*, s. 52.

³⁵ Bu eser, Emrullah İşler tarafından tercüme edilerek "Kur'an'ı Anlamada Yöntem" (Ankara 1993), ismiyle yayınlanmıştır.

³⁶ Muhammed Gazali, *Keyfe Meteâmel maa'l-Kur'ân*, Kahire 1990, s. 39-42-;195-196.

³⁷ Eserin birinci cildi 1992, ikinci cildi 1993, üçüncü cildi ise 1995 yılında ayrı ayrı basılmıştır. (Bkz: Afef Abdulğafur Hamîd, "et-Tefsîrû'l-Mevzûî fî Müelletâtî's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî", *Mü'temer et-Tefsîru'l-Mevzûî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, eş-Şârika Üniversitesi Birleşik Arap Emirlikleri, 25-26 Mart 2010, s. 23-24.

³⁸ Bkz: Muhammed Gazâlî, *Kur'ân'ın Konulu Tefsiri*, (Çev. Şahin Güven-Ekrem Demir), s. 8, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013 (İlk Baskı Ağaç Yayınları, İstanbul 2000).

tefsire (Konulu Tefsire) ihtiyaçlarının olduğunu hissettim. Nasıl gereksinimleri olmasın ki! Bizzat ben çocukluğumdan beridir Kur'ân'la birlikte oldum; on yaşında hafız oldum ve şu anda seksen yaşında olduğum halde hala okumaktayım. Fakat bana öyle gelmektedir ki, Kur'ân'ın anlamlarından öğrendiğim şey henüz çok azdır ve benim Kur'ân anlayışım, onun zahiri anlamlarının ve devamlı tekrar edilen cümlelerinin ötesine geçmemektedir! İşte bu sebeple, kendi kendime şöyle bir itirafta bulundum: Bugüne kadar, Yüce göndericisinin emrettiği şekilde Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünüp tefekkür etmedim! Öyleyse, ayetlerin öncesiyle sonrasını birbirlerine bağlayan unsurları tam olarak kavrayabilmem ve sûreyi bir bütün olarak anlayabilmem için, âyetlerin derinliklerine dalmam gerekir. (...) Burada yine tekrar ediyorum ki ben, bu çalışmamda dar çerçeveli bir araştırma yaptım. Kendisinden su içmekte olduğum vadi, benim kapasitem nispetinde akmaktadır ve sınırlıdır. Fakat benim bu çalışmam, bu alanda yapılacak diğer çalışmaları daha da ileriye taşımaya teşvik etmekte, Kur'ân'a hizmet yolunda en yüce görevlere giden kapıların ilkini aralamakta ve Kur'ân'ın eşsizliklerini, güzelliklerini örten sis perdelerini aralamaktadır.”³⁹

Bir bütün olarak Kur'ân'ın muhtevasına vakıf olan müellif âyetleri, içinde bulundukları surenin ana eksenini ve temel konusundan hareketle tefsir etmiştir. Dolayısıyla surelerdeki konu bütünlüğü ilkesini göz önünde bulunduran müellif, zaman zaman işlenen konu ile ilgili başka surelerdeki âyetlere atıfta bulunmuş ve sahih rivayetlerden zaman zaman istifade etmiştir. Özel olarak sebep-i nüzul rivayetlerine, genel olarak da âyetlerin/sûrelerin nazil olduğu tarihsel ve toplumsal bağlamlarına dikkat çekmekte ve tefsirinde bu bilgilerden istifade etmektedir. Bütün bunlarla birlikte Gazali'nin tefsirinde, Kur'ân ile yaşanan hayat arasında sıkı bir ilişki kurulduğu bariz bir şekilde göze çarpmaktadır.

C. Gazali'nin Konulu Tefsir Yöntemi

Gazali'nin bu eserinden hareketle konulu tefsirdeki yöntemi hakkında şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

1. Müellif tefsirini yapacağı her bir sûreye öncelikle giriş yapmaktadır. Burada müfessir, özellikle sûrenin hangi tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlamda nâzil olduğunu tespiti yarayacak yer ve zaman bilgileri ile sûrenin etrafında dönüp dolaştığı ana konunun (*mihver*) ne olduğu hususuna açıklık getirmekle yetinmektedir. Dolayısıyla muhatap kitle olan okuyucuya gerekli görmediği malumat

³⁹ Gazali, *Nahve Tefsirin Mevzûiyyin*, s. 5.

yığınlarına eserinde yer vermemektedir. Meselâ, eğer zorunlu bir açıklama gerektirmiyorsa sûre isimleri ve anlamlarına dair herhangi bir açıklamaya kesinlikle yer vermemiştir. Müellifin tefsir yaparken ismine ve neden böyle bir ismin verildiğinin gerekçesine yer verdiği ender sûrelerden birisi Enbiyâ sûresidir. Ona göre Enbiyâ (Elçiler) sûresinin bu isimle adlandırılmasının sebebi, her ne kadar Hz. İbrahim (a.s.)’dan fazlaca bahsetmekteyse de, bu sûre tam on altı peygamberin isimlerini ve kısa hayat hikayelerini ihtiva etmektedir.⁴⁰ Müellifin ismini ve isimlendirilme gerekçesini anlattığı surelerden birisi de A’râf suresidir. Ona göre sure ismini Ashâb-ı A’râf’tan almaktadır. Bu sure A’râf ashabını anlatmakla diğer sûrelerden ayrılmaktadır.⁴¹

2. Müellif sûrelerin tefsiri hususunda “Mushaf Tertibi”ni esas almış; *Fatiha* sûresiyle başlayıp *Nâs* sûresiyle bitirmiştir. Ancak her bir sûreyi ele alıp tefsirini yaparken o sûrenin bütün âyetlerini tek tek ele alıp tefsir etmemektedir. Aksine sûrenin ana karakterini ve temel konusunu işleyen âyetleri seçerek tefsirini yapmaktadır. Eserinde tatbik ettiği tefsir yazma yöntemini kendisi de açıkça şu şekilde açıklamaktadır: “Ben bu çalışmamda dar çerçeveli bir araştırma yaptım. Kendisinden su içmekte olduğum vadi, benim kapasitem nispetinde akmaktadır ve sınırlıdır. Fakat benim bu çalışmam, bu alanda yapılacak çalışmaları daha da ileriye taşımaya teşvik etmekte, Kur’ân’a hizmet yolunda en yüce görevlere giden kapıların ilkini aralamakta ve Kur’ân’ın eşsiz güzelliklerini örten sis perdelerini aralamaktadır. Neticede bu çalışmada takip ettiğim yöntem şudur: Sûrenin özelliklerini açıkça ortaya koyan âyetleri seçip onları tefsir ettim. Sûrenin diğer âyetlerini de, benzer bağlamlarında ele alıp değerlendirdim diye, okuyucuya bıraktım. Böyle yapmamın sebebi, konunun uzayıp dağınık bir hal almaması içindir. Zira benim hedefim özet bilgi sunmaktır.”⁴² Dolayısıyla tefsirde iktisat metodunu benimseyen Gazali, gayet kısa ve öz bir tefsir yazmıştır.
3. Müellif öncelikle tefsirini yapacağı surenin temel eksenini ve ana hedefini belirlemekle işe başlamakta ve hep o temel hedeften

⁴⁰ Gazali, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s. 253.

⁴¹ Gazali, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s. 111.

⁴² Gazali, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s. 6.

hareketle tefsir etmektedir.⁴³ Mesela Nisâ sûresinin girişinde bu surenin temel ekseni ve ana hedefiyle ilgili şöyle demektedir: Nisâ sûresinin ilk üçte biri âile ve âile meseleleriyle ilgilidir. Aile ise “küçük bir toplum”dur. Sûrenin kalan üçte ikilik bölümü de ümmet ve ümmetin problemleriyle ilgilidir. Ümmet ise, “büyük bir toplum”dur. Sonuçta surenin tümü toplumsal ilişkiler ve bu ilişkilerin güçlendirilmesinin gerekliliğini ifade etmektedir. Bu gerekliliğe çekilen dikkat, hemen surenin girişinde başlamaktadır:⁴⁴ “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve her ikisinden sayısız erkek ve kadın meydana getiren Rabbinize itaatsizlikten sakının.”⁴⁵

4. Gazali tefsirinde sûrelerin konu bütünlüğüne (*el-Vahdetü'l-Mevzûiyye*) dikkat çekmektedir. Çünkü genellikle sureler birçok meseleden bahsediyor olarak gözükseler de aslında bütün bu meseleleri birbirine bağlayan sağlam bir bağ bulunmaktadır. Müellife göre bir sure içindeki âyetlerin birbirleriyle münasebeti, surenin başı ile sonu arasındaki konusal bağlantı ve özellikle farklı konulardan bahsediyormuş gibi gelen uzun surelerde bir konu bütünlüğü ve insicam bulunmaktadır. Surelerdeki iç bütünlük konusunu en iyi işleyen kişinin Abdullah Draz olduğunu ve onun “*en-Nebeü'l-Azîm* isimli eserinden çok istifade ettiğini bizzat kendisi dile getirmekte ve bu hususta müellif şöyle demektedir: “Herhangi bir surenin ihtiva ettiği konular ne kadar çok olursa olsun, suredeki “konu bütünlüğü”ne fazlaca özen gösterdim. Ayrıca bu hususta, Kur’ân’ın en uzun suresi olan Bakara sûresini Konulu Tefsir yöntemine göre tefsir eden Muhammed Abdullah Draz’ı örnek aldım. Çünkü o, bu çalışmasında, sûrelerdeki “konu bütünlüğü” ile ilgili eşsiz ve rengârenk bir gül demeti sunmaktadır.”⁴⁶
5. Gazali sûrelerin sonunu baş tarafına bağlayan rabıtalara bulmakta, böylece sûrenin son âyetlerini, girişindeki âyetlerin tasdik edicisi olarak açıklamaktadır. Bir kısım âlimlerin “ilm-i münasebet” içerisinde ele aldıkları ve sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki konusal irtibatı tespiti çalışmaları bu hususa en güzel örneklerden

⁴³ Afef Abdulğafur Hamîd, “et-Tefsîrû'l-Mevzûî fî Müellefâtî's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî”, *Mü'temer et-Tefsîru'l-Mevzûî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, eş-Şârika Üniversitesi Birleşik Arap Emirlikleri, 25-26 Mart 2010, s.24.

⁴⁴ Gazali, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s. 47.

⁴⁵ Nisâ Sûresi, 4/1.

⁴⁶ Gazali, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s. 5.

birisi müellifin Kehf sûresinin sonunda yaptığı şu açıklamalardır: “Kehf sûresi baş tarafındaki ihtiva ettiği konularla sona ermektedir. Zira sûre temelde tevhit inancını pekiştirmek ve –hâşâ- Allah’ın çocuklarının ve eşlerinin olabileceği ihtimalini ortadan kaldırmak için nazil olmuştur.⁴⁷ ‘Ağızlarından çıkan bu (Allah evlat edindi!) söz ne kadar da kötüdür.’⁴⁸ İşte bu sûrenin sonunda da Allah Teâlâ şöyle diyor: ‘Yoksa o kâfirler beni bırakıp birtakım kullarımı tanrı yerine koymalarının bir faydası olacağını mı sandılar?! Hiç şüpheniz olmasın ki Biz kâfirlere konak olarak cehennemi hazırladık.’⁴⁹ (...) Sûre mükemmel bir anlam ile kapanmaktadır. Mademki Allah (c.c.) Tek’tir; öyleyse varılacak yer, hedef ve amaç da sadece O olmalıdır. O’nun dışındakilerin ne faydası olabilir ki?! Öyleyse ne zarar ne de yarar verebilecek durumda olmayanlara neden yöneliyoruz?! Hakikate kör nice kimseler Allah’la birlikte ya da O’nun dışında ortaklar edindiler ki bu ortaklar, gerçekte vehim ve boş şeylerden ibarettir. Hakiki tevhit inancı ise, ibadet ve duada Allah’ı birlemekten ibarettir.⁵⁰ ‘(Ey Peygamber!) O müşriklere de ki: Ben de sizin gibi bir beşerim. Ancak şu var ki bana Allah tarafından ‘sizin ilahınız tek bir İlah’tır’ diye vahyediliyor. Artık kim Rabbine kavuşmayı ümit ve arzu ediyorsa O’nu razı edecek işler yapmaya koyulsun ve Rabbine kullukta hiçbir şeyi O’na ortak koşmasın.’⁵¹

6. Gazali bir sureyi tefsir ederken, o sureyi diğerlerinden ayıran en önemli özelliğini ya da özelliklerini keşfedip okuyucunun idrakine sunmaktadır.⁵² Meselâ En’âm sûresi, tüm sûreyi kaplayan şu iki özellikle diğer sûrelerden ayrılmaktadır: Arap ve İslam aklını hâlihazırda düşmüş olduğu derekeden kurtarmak için sürekli tekrarlanan *takrîr* (karar verme, belirleme, sabitleştirme) ve *telkîn* (talimat ve emir)’lerin çokluğudur.⁵³ Yine meselâ müellife göre İsrâ sûresini diğerlerinden ayıran en önemli özelliği, bu surede “Kur’ân” kelimesinin açık bir lafızla tam on bir defa geçmesidir.⁵⁴
7. Gazali bazen bir surenin ana eksenini oluşturan konu ya da konuları açıklarken, tefsirini yaptığı surenin temel konusu ya da o konuyu

⁴⁷ Gazali, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s. 238.

⁴⁸ Kehf Sûresi, 18/5.

⁴⁹ Kehf Sûresi, 18/102

⁵⁰ Gazali, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s. 239.

⁵¹ Kahf Sûresi, 18/110.

⁵² Bkz: Mellâl, *Menhecü’ş-Şeyh Muhammed el-Gazâlî*, s. 456.

⁵³ Gazali, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s.35.

⁵⁴ Gazali, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s. 218.

işleme üslubu bakımından diğer surelerden nasıl ayrıldığına da dikkat çekmektedir. Nitekim Hûd suresinin tefsirinde şöyle demektedir: Kur'ân'daki kıssalar sürekli tekrar etmektedir. Ama kıssaların tekrar edildiği her bir yerde, diğer yerlerde olmayan hususlara dikkat çekilmektedir. Farklı kıssalarda anlatılanları bütünlük içerisinde bir araya getirip incelemekle ancak o toplumun gerçek yüzü anlaşılabilir. İşte böyle bir inceleme işlemi de, kendisine özgü ilmi bir yöntemi gerektirmektedir. Hûd suresinde önceki toplumlarla ve onların yok oluşlarıyla ilgili gelen bilgiler, A'râf suresinin sonunda gelen bilgilerle hemen hemen aynıdır; ancak bu surede, A'râf suresinde hiçbir şekilde gelmemiş olan Hz. Nuh'un kavmiyle ilgili geniş açıklamalar bulursunuz. Bu geniş bilgi ve ayrıntılı açıklamalar, A'râf suresinde birkaç satırı geçmezken, Hûd suresinde yaklaşık iki sayfayı kapsamaktadır.”⁵⁵

8. Gazali, tefsirinde yeni içtihatlarla bulunmakta, kendine özgü tercihlerini açıkça dile getirmektedir. Meselâ A'râf suresinde anlatılan A'râf ashabının kimler olduğu hususunda müfessirler arasındaki yaygın kanaat, bunlar iyilikleriyle kötülükleri ya da sevaplarıyla günahları eşit olan, dolayısıyla Cennetlik mi ya da Cehennemlik mi olduklarına dair henüz hüküm verilmemiş olan kimselerdir.⁵⁶ Ancak Gazali bu hususta farklı bir içtihadla bulunmakta ve A'râf ashabının kimler olduğuna dair şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: “Müfessirler arasında yaygın olan görüşe göre A'râf ashâbı, iyilikleriyle kötülükleri eşit olan topluluktur. Bu sebeple onlar, bu durumlarıyla ilgili kesin bir karar verilene kadar beklemişlerdir. Bana göre ise A'râf ashâbı, peygamberlerin risâletlerini tebliğ eden ve toplumları iyiliğe sevk eden davetçi ve şâhit bir topluluktur. (...) Onlar âhirette hesap meydanında halk yığınları ve liderlerini gözetirler; Cennetlikleri selamlarken cehennemliklerle de alay ederler. Kur'ân-ı Kerîm'in anlatımı da bu anlayışa uygundur. Zira onlar doğru konuşuyorlar, işledikleri günahlar sebebiyle günahkârları azarlıyorlar ve akıbetleri hakkında Allah'a sığınıyorlar. İyiliklerle kötülükleri eşit olan ve nereye gönderileceklerini bilmeyen bir topluluğun durumunun böyle olması imkânsızdır.”⁵⁷

⁵⁵ Gazali, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s. 170.

⁵⁶ Hamîd, “et-Tefsîrû'l-Mevzûî fî Müellefâtî's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî”, s.25.

⁵⁷ Gazali, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s. 111-112.

9. Gazali tefsirde iktisat ve îcaz metodunu (yani kısa ve öz anlatım tarzını) tercih etmektedir. Nitekim o tefsirinin mukaddimesinde takip ettiği yöntemi şu şekilde açıklamıştır: Ben, sûrenin özelliklerini açıkça ortaya koyan âyetleri seçip tefsir ettim. Sûrenin diğer âyetlerini de benzer bağlamlarında ele alıp değerlendirdiysenler diye, okuyucuya bıraktım. Böyle yapmamın sebebi, konunun uzayıp dağınık bir hal almaması içindir. Zira benim hedefim özet bilgi sunmaktır.”⁵⁸

D. Konulu Tefsir Çalışmaları Açısından Bu Tefsirin Değeri

Yirminci yüzyılda yeni bir isim ve yeni bir tanımlama ile Kur’ânî/İslâmî araştırmalar alanına giren Konulu Tefsiri şu şekilde tanımlamak mümkündür: Konulu Tefsir, Kur’ân’ın bütünü veya herhangi bir sûresi çerçevesinde, temel ilke ve hedeflerine uygun olarak konularını ve pratik hayata tatbik yöntemini araştıran ilimdir.⁵⁹

Bu alanda yapılan metodolojik ve uygulamalı çalışmalara baktığımızda genel olarak iki tür Konulu Tefsir çalışmasının bulunduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan ilki, bir konu veya kavramı ele alıp Kur’ân bütünlüğü çerçevesinde tefsir etmektir. Müellifin ifadesiyle bu tür Konulu Tefsir, belirli bir konuyu Kur’ân’ın bütününde araştırarak yakın bağlamda açıklayıp sunmak ve bu yöntemle birçok soruna çareler bulmaktır.⁶⁰

İkincisi ise, sûre çerçeveli Konulu Tefsir çalışmalarıdır. Sûre çerçeveli Konulu Tefsir çalışması, sûreyi bir bütün olarak ele alıp genel ve özel hedeflerini tesbit ederek konular arasındaki irtibatı da sağlamak suretiyle sûreyi genel bir şekilde tefsir etmekten ibarettir.⁶¹ Gazâlî’nin ifadesiyle sûre çerçeveli Konulu Tefsir, “sûrenin genel yapısını ortaya koymak için sûrenin başıyla sonunu birlikte ele alır ve sûrenin kapsadığı konuları birbirine bağlayan ‘gizli bağları’ açıklar. Böylece sûrenin başını sonu için bir giriş, sonunu da başı için tasdik edici bir unsur kılar.”⁶² Dolayısıyla herhangi bir

⁵⁸ Gazâlî, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s. 6.

⁵⁹ Bkz: Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, İstanbul 2014, s. 65. Konulu Tefsire dair diğer tanımlar için bkz: Muhammed Hicâzî, *et-Tefsîru’l-Mevzûiyyeti fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Kahire Ts., s. 402; Mahmud Fûda, *et-Tefsîru’l-Mevzûî ve Menhecû’l-Hakk fî Hidâyeti’l-Halk*, Mısır 1987; Abdulhayy el-Fermâvî, *el-Bidâye fi’t-Tefsîri’l-Mevzûî: Dirâse Mernheciyye, Mevzûiyye*, Kahire 1998, s. 52; Mustafa Müslim, *Mebâhis fi’t-Tefsîri’l-Mevzûî*, Şam 1989, s.16.

⁶⁰ Bkz: Gazâlî, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s. 6; Muhammed Gazali, *Türâsuna’l-Fikrî fî Mîzânî’ş-Şer’ ve’l-Akl*, Kahire 1992, s. 128. Müellifin, Konulu Tefsirin bu türüne dair çalışmalarına örnek gösterdiği eserleri şunlardır: “Nazarât fi’l-Kur’ân” ve el-Mehâviru’l-Hamse li’l-Kur’âni’l-Kerîm”

⁶¹ Bkz. Gazali, *Türâsuna’l-Fikrî*, s. 128; Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 176.

⁶² Gazâlî, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s. 5.

sûrede yer alan ayetler konusal açıdan bir bütünlük oluşturmakta, sûrenin giriş kısmıyla diğer bölümleri arasında, başı ile sonu arasında bir ilişki ve uyumun olduğu görülmektedir.⁶³

Müellif *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin li Suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli çalışmasında sûre çerçevesi Konulu Tefsir çalışması yapmış ve bu hususta, Kur'ân'ın en uzun sûresi olan Bakara sûresini Konulu Tefsir yöntemine göre tefsir eden Prof. Dr. Muhammed Abdullah Draz'ın "en-Nebeü'l-Azîm" isimli eserini örnek aldığını söylemiştir. Ona göre bir sûrenin ilk Konulu Tefsir olma özelliğini taşıyan Draz'ın bu eseri,⁶⁴ sûrelerdeki "konu bütünlüğü" ile ilgili eşsiz ve adeta rengârenk bir gül demeti sunmaktadır.⁶⁵

Gerek konu gerekse sûre çerçevesi Konulu Tefsir alanında eserler vermiş olan Muhammed Gazali'nin söz konusu çalışmaları, elbette bu alanın ilk eserleri olma özelliğini taşımamaktadır. Ancak müellifin söz konusu çalışmaları, Konulu Tefsir alanında çok önemli bir yere ve öneme sahiptir. Özellikle de tefsirini yaptığı âyetlerin anlamlarıyla yaşanan hayat arasında ilişkiler kurması ve yaşanan hayatın Kur'ân'ın ilke ve hedeflerine göre yeniden tanzim edilmesi hususundaki çaba ve gayretleri, yazmış olduğu kısa ve öz tefsirinin önemini bir kat daha fazla artırmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Yirminci yüzyılın en önemli ıslahatçı âlimlerinden birisi olan Muhammed Gazali, bütün hayatı boyunca İslâm ümmetinin dertleriyle dertlenmiş, sorunlarına çözümler sunmak için bütün mesaisini harcamış aksiyoner bir âlimdir. Vakur ve tavizsiz duruşu sebebiyle çeşitli musibetlere maruz kalmış, hapse atılmış, ülkesinden sürgün edilmiş ve fakat tebliğ ve davet çalışmalarından asla vazgeçmemiş örnek bir şahsiyettir. "Yaşadığınızı gibi ölürsünüz" hükmü fehvasınca, ilerlemiş yaşına rağmen yine bir tebliğ ve

⁶³ Bkz: Sâmir Abdurrahman Raşvânî, *Menhecü't-Tefsîri'l-Mevzû li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Halep-2009. s. 286; Hasan Keskin, "Sûre İç Bütünlüğü Açısından Nûh Sûresi'nin İncelenmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/2 Sivas 2009. s. 70.

⁶⁴ Aslında müstakil sûre tefsirleri, yalnızca modern dönem (konulu) tefsir çalışmalarının bir ürünü değildir. Aksine müstakil sûre tefsirlerinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. (Geniş bilgi için bkz: Şahin Güven, *Erdemli Toplumun İnşası*, İstanbul 2014, s. 32-33 (40 ve 41 No'lu dipnotlar.) Ancak sûreye giriş yapmak, sûrenin temel hedef ve maksadını belirlemek, sûreyi bölümlere/âyet gruplarına ayırmak ve bunlar arasındaki bağlantıları kurmak gibi çok önemle önemli bir gaye ve metodu olan Konulu Tefsir yöntemiyle Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmek, yirminci yüzyıl İslâm âlim ve müfessirlerinin geliştirip uyguladıkları bir tefsir yöntemidir (Geniş bilgi için bkz: Güven, *Konulu Tefsir Metodu*, s. 100-101).

⁶⁵ Gazâlî, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin*, s. 5. Ayrıca bkz: Muhammed Gazali, *Türasünâ'l-Fikrî fî Mizâni's-Şer'i ve'l-Akl*, Kahire 1992, s.129. Müstakil sûre tefsirleri, sadece Konulu Tefsir çalışmalarının bir ürünü değildir. Müstakil sûre tefsirlerinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır (bkz: Güven, *Erdemli Toplumun İnşası*, s. 32. Dipnot 40.)

irşad faaliyeti için gittiği Suudi Arabistan'ın Riyad kentinde katıldığı bir konferans esnasında rahatsızlanarak Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Cenazesi, Medine-i Münevvere'de Allah Resulü(a.s.)'nün civarında bulunan Cennetü'l-Bâki mezarlığına defnedilmiştir.

Gazali arkasında onlarca eser bırakmıştır. Ancak onun yazmış olduğu en son eseri "Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin li Suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm" isimli Konulu Tefsire dair çalışmasıdır. Müfessirin bütün ilmi birikimini yansıtmaları bakımından bu eser, hacminin küçüklüğüne rağmen önemli bir çalışmadır. Tefsirinde Kur'ân ile yaşanan hayat arasında sürekli ilişki kurmakta ve Kur'ân'ın muhtevasını gayet açık, anlaşılır ve net ifadelerle okuyucusunun idrakine sunmaktadır. Surelerin tefsirini yaparken öncelikli olarak onların temel hedef ve maksatlarını gücü nispetinde tespit etmiş olması, bunun neticesinde de sureye bütüncül bir bakış açısıyla bakması, müellifin tefsirinde en çok dikkati çeken hususlardan birisi olarak gözükmektedir.

Ele aldığı konunun uzayıp dağınık bir hal almaması için tefsirde iktisat metodunu benimseyen Gazali, gayet kısa ve öz bir tefsir yazmıştır. Bu eser ele aldığı sûrenin bütün âyetlerini tek tek açıklamasını yapmadığı için bir meal çalışması olarak değerlendirilemez. Ancak kanaatimizce meal çalışmasından öte bir şeydir. Çünkü Kur'ân kültürünü elde etmek ve muhtevası hakkında genel bir bilgiye sahip olmak isteyen okuyucuların kendisinden azami derecede istifade edebilecekleri önemli bir çalışmadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi müellif, sûrelerin tefsiri hususunda "Mushaf Tertibi"ni esas alarak Fatiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle bitirmektedir. Ancak her bir sûreyi ele alıp tefsirini yaparken, o sûrenin bütün âyetlerini tek tek tefsir etmemektedir. Aksine sûrenin ana karakterini ve temel konusunu işleyen âyetleri seçerek tefsirini yapmaktadır. Eserinde tatbik ettiği tefsir yazma yöntemini kendisi de açıkça şu şekilde açıklamaktadır: "Bu çalışmada takip ettiğim yöntem şudur: Sûrenin özelliklerini açıkça ortaya koyan ayetleri seçip onları tefsir ettim. Sûrenin diğer ayetlerini de, benzer bağlamlarında ele alıp değerlendirsınler diye, okuyucuya bıraktım. Böyle yapmamın sebebi, konunun uzayıp dağınık bir hal almaması içindir. Zira benim hedefim özet bilgi sunmaktır." Bu tarz bir tefsir yazımının adı "Konulu Tefsir" olabilir mi sorusu akla gelmektedir.

Sûrelerin temel konularını ve ana hedeflerini belirleme ve bu çerçevede her sûreyi tek tek tefsir etme bakımından Gazali'nin bu eserini, "sûre çerçeveli konulu tefsir" çalışmaları arasında saymamız mümkündür. Ancak sûrenin bütün âyetlerini tefsir etmemesi, hatta çoğu zaman kelime ve kavram analizlerine yer vermemesi, sûreleri hızlı, kuşbakışı ve icmali bir

okumaya tabi tutması bakımından da müellifin bu eserini “icmâli tefsir” kategorisinde değerlendirmek de imkân dâhilindedir. Çünkü icmali tefsir, Kur’ân âyetlerini ayrıntılarına girmeden, hedef ve gayesini belirterek genel manayı sunan bir tefsir yapma/yazma yöntemidir. İcmâli tefsir yönteminde de âyetlerin Kur’ân’daki tertibi gözetilir. Ancak bu tür tefsirler, pratik amaçlara yönelik bir çalışmanın ürünü oldukları için, sûrenin bütün âyetlerini tek tek tefsir ve tahlil etmek yerine, daha çok ana hedef ve gaye üzerinde durur ve âyetleri bir bütün olarak ele alıp genel bir okumaya tabi tutarlar. Dolayısıyla Gazali her bir surenin tefsirine başlarken “icmâli tefsir” yöntemini kullanmakta, daha sonra ise surenin konulu tefsirini yapmaktadır.

Son olarak burada şu hususa da dikkat çekmek gerekmektedir: Gazali’nin bu tefsiri yazmaktaki hedef ve gayesi, Kur’ân’ın bütün surelerini Konulu Tefsir yöntemiyle sunmaktan ibarettir. Açıktır ki, “Konulu Tefsir”, “Tahlili Tefsir”den farklıdır. Çünkü Tahlili Tefsir, âyet veya âyet gruplarını tek tek ele alır ve orada geçen lafızları, terkipleri ve hükümleri açıklar. Oysa Konulu Tefsir, surenin genel yapısını ortaya koymak için, surenin başıyla sonunu birlikte ele alır ve surenin kapsadığı konuları birbirine bağlayan ‘gizli bağları’ açıklar. Böylece surenin başını sonu için bir giriş, sonunu da başı için tasdik edici bir unsur kılar. Ancak bütün bunlarla birlikte Konulu Tefsir, Tahlili Tefsirden müstağni olmayı kesinlikle gerektirmez. Aksine Konulu Tefsir, tefsir geleneğimizin neredeyse tamamına yakını temsil eden Tahlili Tefsir yönteminin mütemmimi ve onun sınırlı gayretlerine eklenen mütevazı bir çabadan ibarettir.

KAYNAKÇA

- ATAN, Abdullah Hikmet, *Muhammed Gazzâlî (1917-1996)*, İLAM Araştırma Dergisi, C. II, S. 1 (Ocak-Haziran), İstanbul 1997.
- el-FERMÂVÎ, Abdulhayy, *el-Bidâye fi't-Tefsîri'l-Mevzûî: Dirâse Menheciyye, Mevzûiyye*, Kahire 1998.
- el-KARDÂVÎ, Yusuf, “el-Gazâlî: Racülü'd-Da've” *el-Atâu'l-Fikrî li's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî*, (Editör: Fethi Malkâvî), Amman 1996.
- , *eş-Şeyh el-Gazâlî Kemâ Ariftühû*, Beyrut 2001.
- el-UMARÎ, Ahmed Cemâl, *Dirâsât fi't-Tefsîri'l-Mevzûî li'l-Kıssâ'l-Kur'ânî*, Kahire 1986.
- er-RAVÂMÎ, Fahd b. Abdurrahman b. Süleyman, *Buhûsun fi Usûli't-Tefsîr ve Menâhicihî*, Riyad 1993.

- ez-ZÂMİL, Menahil Abdullah Abdulaziz, *Eş-Şeyh Muhmmmed Gazali ve Eseruhû fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, s. 12-15, Kuveyt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kuveyt 1999.
- FELÛSÎ, Mes'ûd, *eş-Şeyh Muhammed el-Gazali Râidü't-Tefsîri'l-Mevzûî fi'l-Asri'l-Hadîs*, Mansura 2000.
- FÛDA, Mahmud, *et-Tefsîru'l-Mevzûî ve Menhecü'l-Hakk fî Hidâyeti'l-Halk*, Mısır 1987.
- GAZALÎ, Muhammed, *Hutabu's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî fî Şuûni'd-Dîn ve'l-Hayât*, Kahire 2003.
- GAZALÎ, *el-Hakku'l-Mürr, el-Cüz'ül-Hâmis*, Kahire 2005.
- GAZALÎ, *Keyfe Meteâmel maa'l-Kur'ân*, Kahire 2005.
- GAZALÎ, *Nahve Tefsîrin Mevzûiyyin li Suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire-2000. *Kur'ân'ın Konulu Tefsiri*, (Çev. Şahin Güven-Ekrem Demir), İstanbul 2013 (İlk Baskı Ağaç Yayınları, İstanbul 2000).
- GAZALÎ, *Nazarât fi'l-Kur'ân*, Kahire 2005.
- GAZALÎ, *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 2005.
- GAZALÎ, *Türasünâ'l-Fikrî fî Mîzânî's-Şer'i ve'l-Akl*, Kahire 1992.
- GÜVEN, Şahin, *Erdemli Toplumun İnşası*, İstanbul 2014.
- GÜVEN, *Konulu Tefsir Metodu*, İstanbul 2014.
- HAMÎD, Afef Abdulğafur, "et-Tefsîrû'l-Mevzûî fî Müellefâtî's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî", *Mü'temer et-Tefsîru'l-Mevzûî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, eş-Şârîka Üniversitesi Birleşik Arap Emirlikleri, 25-26 Mart 2010.
- HİCÂZÎ, Muhammed, *et-Tefsîru'l-Mevzûiyyeti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire Ts.
- KARAKAŞ, Mustafa, *Çağdaş Yazar Muhammed Gazâlî'nin Hadis ve Sünnete İlişkin Görüşleri*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 10, İstanbul 2004.
- KESKİN, Hasan, "Sûre İç Bütünlüğü Açısından Nûh Sûresi'nin İncelenmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/2 Sivas 2009.
- MELLÂL, Yunus, *Menhecü's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî fî Teâmülihî Maa'l-Kur'ân*, Cezayir Üniversitesi (Doktora Tezi), Cezayir 2010.
- MÜSLİM, Mustafa, *Mebâhis fi't-Tefsîri'l-Mevzûî*, Şam 1989.
- RAŞVÂNÎ, Sâmîr Abdurrahman, *Menhecü't-Tefsîri'l-Mevzûî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Halep 2009.

UVEYS, Abdulhalim, *eş-Şeyh Muhammed el-Gazâlî; Târihuhû, ve Cuhûduhû ve Ârâuhû*, Şam 2000.

bilimname XXXIV, 2017/2, 116-119
Arrival Date: 20.09.2017, Publishing Date: 31.10.2017
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.347521>

MUHAMMAD GAZALI (1917–1996) AND HIS TAFSIR METHOD IN THE BOOK NAMED AT- TAFSIR AL-MAVZÛI LI SUVER AL-QURAN AL- KERIM

● Sahin GUVEN^a

Extended Abstract

Muhammad Gazali (1917–1995) was a fecund scholar who produced a lot of books in all areas of Islamic disciplines. As one of the most significant rehabilitator scholars of the twentieth century, all Gazali's concern has been the troubles of the Islamic ummah in his whole life, spending all his working time to present solutions to its problems. He is a modal person who suffered several calamities because of his solemn stand making no concession, for which he was imprisoned, banished from his country but never gave up his efforts of announcement and invitation. He passed away to the rahmah of Allah falling ill during a conference he attended despite his old age in Riyadh city of Saudi Arabia, where he went again for his activities of announcement and guidance, in parallel with the meaning of the sentence "one dies as he lives".

Gazali left tens of books behind. Having produced oral and written products in almost all fields of Islamic thought with the books and articles he wrote as well as the conferences and khutbahs he delivered, the author has more than sixty published books. He conducted Quran centered studies in almost all of his books, established connections between the verses of Quran and the life we live, and studied the matters based on Quran. Certainly one of the most significant books the author has written is his commentary named *Al-Tafsir al-mavzûi li suver al-Quran al-Kerim*. This topic-oriented commentary constitutes the last book of the author. Despite its small size, this book is an important study in that it reflects the entire scholarly knowledge of the

^a Assoc. Prof., Erciyes University Theology Faculty, sahinguven@erciyes.edu.tr

mufassir. The first book of this commentary, first published in three distinct books, was introduced in 1992, the second in 1993 and the third in 1995. In 1995, the three books were united in a single volume and published for the benefit of readers. The commentary was translated into Turkish in 2000 and was published under the title “Kur’ân’ın Konulu Tefsiri (Topic-Oriented Commentary of Quran)” in our country.

In this study of ours, we will first provide information on the life and books of the author. Then we will examine his book named Nahva Tafsirin Mevzûiyyin li Suver al-Quran al-Karîm trying to find out the commentary method of Gazali. Furthermore, we will, after having provided brief information on the commentary, make some assessments on the place and significance of that commentary among other Topic-Oriented commentary studies.

The author, in awareness of the content of the Quran as a whole, commented on the verses taking as a basis the center and topic of the sura they are included in. Consequently, the author, in view of the principle of topic integrity in suras, referred occasionally to verses in other suras, and benefited from genuine hearsays from time to time. He attracts attention in particular to hearsays on the reason of revelation and in general to the historical and social contexts of times when the verses/suras were revealed, and uses such information in his commentary. On the other hand, Gazali’s commentary evidently shows that he establishes a tight relation between the Quran and the live we live in.

In view of methodological and practical studies on the field of Topic-Oriented Commentary, we can say that there are two types of Topic-Oriented studies in general. The first is to take a topic or concept and to comment on it within the framework of the integrity of the Quran. That kind of Topic-Oriented Commentary, as expressed by the author, is to closely explain and present a certain topic in the entirety of the Quran, finding solutions to several problems with that method.

The second is Topic-Oriented Commentary studies within the framework of suras. A Topic-Oriented Commentary study is all about taking a sura as a whole, determining general and special targets, and commenting on the sura in general by establishing relations between its subjects. The author made a Topic-Oriented Commentary within the framework of suras study in his book named Nahve Tafsirin Mevzûiyyin li Suver al-Quran al-Karim, and said on the matter that he considered as an example the book “an-Nebe al-Azîm” by Prof.

Muhammed Abdullah Draz, who commented on al-Bakarah, the longest sura of Quran, via the method of Topic-Oriented Commentary.

The mentioned studies of Muhammed Gazali, who wrote books on Topic-Oriented Commentary within the framework of both subject and sura, are no doubt the first books in the field. Nevertheless, the mentioned works of the author still hold a significant place and bear significance in the field of Topic-Oriented Commentary. Particularly his establishing relations between the meanings of the verses he comments on and the life itself and his efforts for arrangement of the life we live in in conformity with the principles and targets of the Quran boosts the significance of the short and concise commentary he has written one more time.

It is possible to make the following points about the commentary method of Gazali considering that book by Gazali:

1. The author first makes an introduction to each sura he is to comment on. The mufassir settles for clarification of the information on time and place of the sura useful for determination of the historical, social and cultural context in which the sura was revealed and the central idea (topic) that the sura focuses on. As a result, he avoids unnecessary information not required for the readers, who constitute the addressee.
2. The author took the "Book Order" as a basis in commentary of suras; starting with al-Fatihâh sura and ending with an-Nas sura. In commenting on a sura, however, he doesn't take each and every verse of a sura one by one and comment on them. To the contrary, he selects and comments on verses that deals with the main character and topic of the sura.
3. The author first starts by determining the central idea and main target of the sura he is to comment on and comments at all times in line with that main target.
4. Gazali draws attention to the topic integrity (al-Vahdah al-Mavzûiyya) of suras in his commentary. This is because there is in fact a strong bond tying all matters to each other although suras seem to address several matters in general. According to the author, there is interconnection between the verses within a sura, and a topic integrity and coherence in long suras which appear particularly as if addressing different subjects.

5. Gazali finds connections than bind the start of surahs to the end, and explains the final verses of a sura as confirming the verses in the beginning.
6. In commenting on a surah, Gazali finds out its most important distinguishing feature or features and presents it to the understanding of the readers.
7. Gazali occasionally draws attention, in the course of his explaining the topic/s constituting the core of a sura, to how one sura is distinguished from the others in terms of its main topic or the fashion in which it deals with the topic.
8. In his commentary , Gazali lays out new opinions and depicts expressly his unique ideas.
9. Gazali prefers the method of economy and laconism in his commentary.

Keywords: Quran, Commentary, Topic-Oriented Commentary, Method, Muhammad Gazali.

